

М. Литвин

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918-1919рр.

(Нові погляди на старі проблеми) Львів, 1998. - 478 с.

Українсько-польська війна — дев'ять місяців, сповнених величчю перемоги та трагедією поразки. Незважаючи на пильну увагу до цієї проблеми, більшість українських вчених, як і їх польських колег, так і не змогли виробити близької до реальності об'єктивної та точної картини подій у Галичині в той період. Мабуть, даліше всіх у їх розкритті пішов львівський історик М. Литвин у своїй книзі «Українсько-польська війна 1918—1919 рр.». Автор більш глибоко відтворив масштаби війни, будівництва збройних сил, дипломатичної боротьби та формування геостратегічних інтересів у регіоні, і це йому вдалося здійснити за рахунок використання раніше не опублікованих архівів Росії, України, Польщі, Чехії, а також багатої мемуарної літератури.

Монографія складається з 9 розділів, 43 параграфів, які в цілому створюють чітку структуру дослідження подій українсько-польської війни з листопада 1918 по липень 1919 рр.

Розпочинається монографія висвітленням, здавалося б, уже відомих сьогодні подій листопадової національно-демократичної революції. Однак, на відміну від інших, М.Литвин здійснює це на фоні європейської історії. Адже осінь 1918 р. увійшла в історію людства революцією в Німеччині, розвалом Австро-Угорщини. Політики Угорщини, Чехії, Югославії стали на шлях проголошення незалежності. Не відставали від них і поляки, які до відродженої Польщі включали й західноукраїнські землі. У Галичині, що дедалі ставало зрозумілішим, тугий вузол проблем можна було розв'язати лише зброєю. Ініціативу в свої руки взяли радикалізовані війською українські старшини-фронтовики на чолі з Дмитром Вітовським. Їхніми зусиллями 1 листопада Львів повністю контролювався українцями. Відлуння подій рознеслося по всій Галичині, на більшій території якої була встановлена українська влада.

Докладно в монографії висвітлено події початкового етапу війни. Захоплені зненацька поляки швидко оговтались, і вже 1 листопада у Львові розпочалися збройні сутички, що переросли в битву за галицьку столицю (1—22 листопада). Автор книги чітко виділяє три етапи цього збройного

протистояння: 1) 1—5 листопада: формування збройних формувань, боротьба за окремі стратегічні пункти, поступова втрата українцями ініціативи. 2) 5—18 листопада: встановлення суцільної лінії фронту, бої з перемінним успіхом, наступальна ініціатива повністю перейшла до поляків. 3) 18—22 листопада: загальний наступ поляків, українське військо залишає Львів; створення фронту під Львовом.

Під час боїв за Львів між ворогуючими сторонами неодноразово уклалися перемир'я. Чимало дослідників вважали ці переговори великою помилкою українського керівництва. Але автор зауважує, що останні диктувалися невизначеністю ситуації і підтверджує свою думку словами учасника цих подій Л.Цегельського: «...Ми були ослабі, щоб викинути поляків зі Львова, а вони ослабі викинути нас. Обидві сторони чекали на якусь поміч...» (стор. 55).

У книзі подаються цікаві думки щодо тритижневих подій. Цілком справедливо автор зазначає помилки у спонтанній зміні вищого командування: за три тижні тричі змінювалися командуючі. Далеко не всі дослідники зауважували брак українських старшин у битві за Львів і пізніше в ході війни. Навіть поляки зазначали, що в листопадовому зриві і в перші дні боїв українці мали лише 50 старшин, тоді як поляки - 500 офіцерів та підофіцерів з фронтовим досвідом. Слід зауважити, що Начальна Головна Команда доклала немало зусиль для покращання ситуації. Але її стратегічні плани та мобілізаційні заходи так і не вдалося довести до кінця. Наприклад, полковник Г.Стефанів неодноразово переконував уряд виїхати зі Львова, тим самим звільнити сотні стрільців, які були зайняті охороною та обслугою державних органів. Невиправданою помилкою було невикористання в бойових діях українського населення Львова. Постійно відчувалася нестача досвідченого командного складу і штабних офіцерів.

Втрата столиці, на думку більшості дослідників, підірвала міжнародний авторитет держави і вкрай негативно позначилась на морально-психологічному стані армії. Безумовно, тут є доля істини, але автор рецензованої книги на основі об'єктивного дослідження ситуації і реального співвідношення сил воюючих сторін дійшов висновку, що українці все одно не змогли б втримати Львів і що полковник Стефанів вирішив правильно: ціною втрати Львова зберегти сили львівського угруповання - зародку майбутньої Української Галицької Армії (УГА). Напевно, 22—23 листопада поляки завершили б повне оточення Львова, і катастрофа могла б мати набагато гірші наслідки. Такої ж думки дотримувались і польські військові високих рангів, які сприйняли те, що сталося, як власну велику невдачу, оскільки були випущені з пастки українські війська та уряд, а сам відступ українців вважали прекрасно організованим і своєчасним.

На початку грудня 1918 р. противникам стало зрозумілим, що війна набуває затяжного характеру, і потрібно негайно приступити до будівництва армії. Цьому питанню М. Литвин приділяє велику увагу, справедливо вважаючи його основоположним. На відміну від поляків, які мали вишколені легіони ще з першої світової війни та повну підтримку Антанти, українці могли покладатися лише на власні сили. За наказом Дм. Вітовського, створювались Окружні військові команди (ОВК), що стали консолідуючо-координаційними осередками військового будівництва на теренах ЗУНР. Творення армії, незважаючи на найважчі умови, проходило організовано, а не спонтанно, як інколи подається в історичній літературі. Для формування боєздатної армії створювались спеціальні структури, що мали забезпечувати мобілізаційну та оперативну діяльність української спец-

служби. За свідченнями сучасників, вони були набагато сильніші від аналогічної структури в армії УНР. Прикладом може служити блискуче викриття та знешкодження мережі конспіративних польських організацій у Тернополі, Золочеві, Збаражі, що готували антидержавне повстання. У створенні УГА та її подальшій діяльності активну участь брали кадрові офіцери-наддніпрянці, які мали за спиною службу в російській армії, академію генштабу, фронтовий досвід. Крім цього, до УГА зголосилися вступити десятки офіцерів колишніх австрійської та німецької армій, багато з яких були вихідцями з Галичини та Буковини. Примітним є також факт, що жоден з них не був запідозрений у шпигунстві на користь поляків. Зважаючи на гостру нестачу командних кадрів, швидкими темпами творилися тримісячні офіцерські школи. До них скеровувалися стрільці та підстаршини віком 18—24 р., які мали середню освіту, учні старших класів гімназій та студенти. В Коломиї, Самборі, Золочеві, Чорткові було відкрито піхотні офіцерські школи, які закінчили понад 300 курсантів; у Станіславі — артилерійську офіцерську школу. Частина істориків вважають, що Галицька армія в ході військового будівництва могла оминати стихійну стадію бойових груп та напівпартизанських з'єднань. На думку автора книги, ці процеси були закономірними. На організаційній структурі української армії позначилися насамперед умови її створення і характер українсько-польської війни, тобто об'єктивні причини, які, до речі, були притаманні й польській армії, що пройшла подібний процес формування. На думку М. Литвина, у військовому будівництві останньої було багато спільних з УГА моментів, хоча поляки мали більш сприятливі стартові можливості. Перебудову УГА було здійснено дуже швидко, фактично за півтора місяці (січень — лютий 1919 р.), в ході запеклих боїв. За спостереженнями полковника угорського генштабу А. Легара, на січень 1919 р. УГА була більш здатною до ведення бойових дій, ніж угорська чи австрійська армії. За підрахунками автора, в УГА питома вага піхоти складала 66 % від загальної кількості військовослужбовців, що відповідало структурі більшості європейських армій.

Реорганізація та структурна перебудова УГА позитивно вплинули на подальший хід війни. На користь свого твердження дослідник наводить ряд прикладів: два штурми Львова, які порушували польський контроль над містом, про що заявляли самі поляки, Вовчухівська операція, що поставила під загрозу польські завоювання в Галичині, та ін. І тільки прорахунки українських військовиків, брак боєприпасів і в той же час постійні поповнення армії поляків змогли врятувати становище останніх на фронтах.

Цікавим фактом, що досліджується в книзі М. Литвина, був зимовий похід груп УГА на Закарпаття. 8—12 січня 1919 р. ОВК у Коломиї, Стрию, Самборі отримали накази скерувати бойові групи в напрямках Ужгорода, Мукачева, Чопа, Ясіні із завданням допомогти місцевому населенню встановити українську владу. Фактично без перешкод стрільці вступили в Мукачево, Рахів, Ясіню, Чоп. Але вже 21 січня загони УГА були відкликані з регіону. Наміри галицького керівництва повернути Закарпаття до лона ЗУНР не здійснилися: українсько-польська війна відтягувала всі ресурси, міжнародна ізоляція змушувала йти на компроміси та поступки Чехословаччині, яка, до речі, прихильно ставилася до молодої держави.

Мабуть, найбільш складним і до кінця не вирішеним питанням для ЗУНР були відносини з країнами Антанти. На основі вивчених дипломатичних матеріалів автор зробив ряд висновків, які суттєво відрізняються від домінуючих в літературі. Він зазначає, що Великобританія доброзичливо ставилася до ЗУНР. На Паризькій мирній конференції був

оприлюднений меморандум МЗС Великобританії, що рекомендував Антанті вплинути на Варшаву і розглянути можливість визнати самостійність галичан «або з'єднати їх з українцями київськими». Що ж до США, то вони нейтрально сприйняли утворення ЗУНР, віддаючи перевагу федеративним зв'язкам, що мали забезпечити право окремих народів на самовизначення, але поряд з цим виступали проти створення нежиттєздатних малих держав. Франція в ході війни перетворилась у наймогутнішу країну Європи. Вона всіляко підтримувала Польщу, як протизагрози Німеччині та більшовицькій Росії. Зрозуміло, що в таких геополітичних розкладах ЗУНР для Франції була тимчасовим утворенням, яке заважало відродженню Польщі.

Історія взаємин більшовицької Росії та ЗУНР на сьогоднішній день залишається маловивченою. За комуністичного режиму ця тема була під забороною, та й на сьогоднішній день чомусь залишається в тіні. Розвиток цих відносин М. Литвин поділяє на такі етапи: 1) від 1 листопада 1918 р. до середини березня 1919 р., коли ленінський уряд дотримувався нейтралітету, і це засвідчує нота Варшави від 10 лютого 1919р., в якій висловлено рішучий протест у зв'язку з локальними діями поляків у Білорусії та Литві; 2) між весняними революціями в Угорщині та Баварії і планами створення єдиного більшовицького фронту між Росією та Угорщиною, коли мав місце дипломатичний тиск на ЗУНР і втручання у внутрішні справи через активізацію комуністичного руху; 3) середина липня 1919—18 березня 1921 р. — відверто вороже ставлення більшовицької Росії до ЗУНР. Такий поділ є, на нашу думку, обґрунтованим.

У монографії М. Литвина знайшли глибоке висвітлення взаємовідносин ЗУНР з Наддніпрянською Україною. Ситуація в Галичині на листопад 1918 р. спонукала шукати союзника та підтримки, в першу чергу військової, у Гетьманаті. Тим більше, що політика, яку проводив П. Скоропадський, повністю підтримувалася галицькими політичними діячами ще до проголошення ЗУНР. Допомога мала неофіційний характер, гетьман не хотів псувати відносини з Варшавою, а через неї і з Антантою. Але вже на початку грудня ці взаємини ускладнились через можливість опинитися під «опікою» «единой и неделимой России». Після приходу до влади Директорії і злуки здавалося, що тепер спільними зусиллями можна буде вирішувати проблеми державотворення. Але весною 1919р. для керівництва УНР головним завданням було замирення з Польщею в обхід інтересів ЗУНР, що зовсім не влаштовувало галичан. Фактично через півроку після січня 1919 р. акт злуки перестав бути чинним. Він виявився безперспективним з огляду на глибокі геополітичні протиріччя між Східною і Західною Україною, різний рівень політичної свідомості народу. Петлюру перестали серйозно сприймати в Галичині.

Автор монографії показує, що, крім прикрих невдач на дипломатичному напрямку, поразки переслідували ЗУНР і на фронтах. Розгром армії УНР на Волині, невдале закінчення Вовчухівської операції, втрата головних опорних пунктів навколо Львова, прибуття в Галичину армії Галлера показали, що наступальна ініціатива повністю перейшла до поляків. Розроблений українським командуванням план бойових дій з урахуванням карпатського відтинку з міцним тилом з боку дружніх Австрії та Чехословаччини був відкинутий урядом. Перед травневим наступом поляків УГА опинилася без чітких планів дій і була приречена на пасивну оборону, що й призвело до катастрофи. Враховуючи попередні домовленості з поляками, румуни 24 травня несподівано зайняли Коломию, Снятий, Косів, Кути і вийшли в район Надвірна-Отинія. До початку червня УГА була затиснута в районі Заліщик. І тут сталося непередбачене: українська армія

перейшла в наступ і добилась несподіваних результатів. Ситуація для поляків була настільки складною, що на фронт прибув сам Пілсудський. Чортківська операція була останньою спробою УГА врятувати незалежність ЗУНР. Невдалий фінал операції насамперед визначили ті обставини, що зумовлювали загальну поразку. Навіть за найсприятливіших умов сподіватися на успіх операції та перелом у війні було б надто оптимістично. 23 серпня 1919 р. в листі до Варшави Є. Петрушевич фактично погодився на створення спільного українсько-польського антибільшовицького фронту. Ця заява, а пізніше спільний похід на Київ засвідчили кінець дев'ятимісячного збройного протистояння.

Події на Західній Україні в 1918—1919 рр., як впливає з висновків автора, є найпереконливішим доказом того, як в ім'я великої політики та геополітичних інтересів можуть приноситься в жертву цілі народи і держави. У пошуках альтернативи для створення антибільшовицького заслону Антанта вибрала національне єдину Польщу, а не Україну, яка була охоплена громадянською війною і не могла бути надійним союзником.

Книга М. Литвина — ґрунтовне дослідження надзвичайно важливої в науковому й пізнавальному плані проблеми. Однак поряд з безсумнівними досягненнями вона не позбавлена певних недоліків. Уже в історіографічному розділі надто поверхово проаналізовано дослідження попередників. Ряд недоліків є в описі джерел та літератури, особливо це стосується мемуарів. Дослідження В. Кучабського, які, без сумніву, і до сьогодні залишаються в числі найкращих по проблемі, автор чомусь проігнорував. Трапляється, що хроніка подій подається без бібліографічних посилань і конкретних висновків.

Та, незважаючи на окремі зауваження, українська історіографія, безумовно, поповнилася серйозною науковою працею, автором якої створено широкий інтелектуально-психологічний простір для роздумів та подальших дискусій з безперечно цікавої теми.

Я. Й. МАЛИК (Львів), Ю. А. КИРИЧУК (Львів)